

Branná výchova a její odraz v pedagogické literatuře po roce 1973

Marek Potůček

Bakalářská práce
2024

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta logistiky a krizového řízení

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta logistiky a krizového řízení
Ústav ochrany obyvatelstva

Akademický rok: 2023/2024

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: Marek Potůček
Osobní číslo: L21642
Studijní program: B1032A020002 Ochrana obyvatelstva
Forma studia: Prezenční
Téma práce: Branná výchova a její odraz v pedagogické literatuře po roce 1973

Zásady pro vypracování

- Zpracujte historicko-právní vstup do problematiky branné výchovy se zaměřením na období od přijetí posledního ze zákonů o branné výchově, včetně rešerše odborné literatury pojednávající o dané oblasti v tomto období.
- Pojednejte o realizaci přípravy a vzdělávání v oblasti branné výchovy po přijetí posledního ze zákonů o branné výchově.
- Zmapujte odborné publikace vydané po přijetí posledního ze zákonů o branné výchově, které podporovaly přípravu a vzdělávání v oblasti branné výchovy na základních školách a diskutujte dosažené výsledky.

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

1. GERHÁT, Ivan. *Koncepce přípravy občanů k obraně státu: 2019 – 2024*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky – Vojenský historický ústav Praha, 2019. ISBN 978-80-7278-775-3.
2. KYSELÁK, Jan a ROŽŇÁK, Petr. Branná výchova jako nástroj sociální kontroly. *Historická sociologie*. 2022, roč. 14, č. 1, s. 129-148. ISSN 1804-0616.
3. ŠÍMEK, Jan. *Škola a válka: branná výchova v české škole*. Praha: Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, 2021. ISBN 978-80-86935-56-0.

Další odborná literatura dle doporučení vedoucího bakalářské práce.

Vedoucí bakalářské práce: **Ing. Jan Kyselák, Ph.D.**
Ústav ochrany obyvatelstva

Datum zadání bakalářské práce: **1. prosince 2023**
Termín odevzdání bakalářské práce: **3. května 2024**

L.S.

doc. Ing. Zuzana Tučková, Ph.D.
děkanka

prof. Ing. Dušan Vičar, CSc.
ředitel ústavu

V Uherském Hradišti dne 4. prosince 2023

PROHLÁŠENÍ AUTORA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že:

- bakalářská práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému a dostupná k nahlédnutí;
- na moji bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3;
- podle § 60 odst. 1 autorského zákona má Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60 odst. 2 a 3 autorského zákona mohu užít své dílo – bakalářskou práci nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování bakalářské práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky bakalářské práce využít ke komerčním účelům;
- pokud je výstupem bakalářské práce jakýkoliv softwarový produkt, považují se za součást práce rovněž i zdrojové kódy, popř. soubory, ze kterých se projekt skládá. Neodevzdání této součásti může být důvodem k neobhájení práce.

Prohlašuji,

- že jsem na bakalářské práci pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.
- že odevzdaná verze bakalářské práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou obsahově totožné.

V Uherském Hradišti, dne: 3. května 2024

Jméno a příjmení studenta: Marek Potůček

.....
podpis studenta

ABSTRAKT

Tato bakalářská práce se zabývá historií a vývojem branné výchovy v České republice. V teoretické části jsou analyzovány historicko-právní souvislosti této problematiky, s důrazem na vznik a vývoj branné výchovy jak před rokem 1973, tak i po něm. Důkladně jsou rozebrány legislativní změny a ideové koncepty, které ovlivnily organizaci a obsah branné výchovy v období socialismu. Praktická část práce se zaměřuje na podporu přípravy a vzdělávání v oblasti branné výchovy na základních školách. Jsou zde popsány prostředky a formy branné výchovy, které byli využívány v letech 1973 až 1989 a porovnávány s těmi současnými. Na základě analýzy dosažených výsledků jsou diskutovány aktuální trendy a možnosti dalšího rozvoje v této oblasti. Celkový závěr práce shrnuje klíčové poznatky získané během výzkumu historie a současnosti branné výchovy v České republice a navrhuje doporučení pro další směřování v oblasti vzdělávání a přípravy obyvatelstva v této důležité oblasti.

Klíčová slova: branná výchova, základní škola

ABSTRACT

This bachelor thesis deals with the history and development of conscription education in the Czech Republic. The theoretical part analyses the historical and legal context of this issue, with an emphasis on the origin and development of conscription education both before and after 1973. The legislative changes and ideological concepts that influenced the organisation and content of conscription education in the socialist period are thoroughly analysed. The practical part of the thesis focuses on the support of training and education in the field of conscription education in primary schools. It describes the means and forms of conscription education that were used between 1973 and 1989 and compares them with the current ones. On the basis of an analysis of the results achieved, current trends and possibilities for further development in this field are discussed. The overall conclusion of the thesis summarizes the key findings obtained during the research on the history and present of conscription education in the Czech Republic and proposes recommendations for further direction in the field of education and training of the population in this important area.

Keywords: conscription education, elementary school

Zde je místo pro případné poděkování, popř. motto, úryvky knih atp.

Na tomto místě bych chtěl poděkovat svému vedoucímu panu Ing. Janu Kyselákovi, Ph. D., za jeho odborné vedení a cenné rady, které mi při zpracování bakalářské práce pomohly.

Prohlašuji, že odevzdaná verze bakalářské práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

OBSAH

ÚVOD	8
I TEORETICKÁ ČÁST	9
1 HISTORICKO-PRÁVNÍ VSTUP DO PROBLEMATIKY BRANNÉ VÝCHOVY	10
1.1 HISTORIE VZNIKU A VÝVOJE BRANNÉ VÝCHOVY V ČESKÉ REPUBLICE DO ROKU 1973	10
1.2 HISTORIE VZNIKU A VÝVOJE BRANNÉ VÝCHOVY V ČESKÉ REPUBLICE PO ROCE 1973.....	16
2 PŘÍPRAVA A VZDĚLÁVÁNÍ V OBLASTI BRANNÉ VÝCHOVY PO ROCE 1973	20
2.1 PŘÍPRAVA A VZDĚLÁVÁNÍ PEDAGOGŮ K VÝUCE BRANNÉ VÝCHOVY	21
2.2 PŘÍPRAVA A VZDĚLÁVÁNÍ ŠKOLNÍ MLÁDEŽE K BRANNÉ VÝCHOVĚ.....	23
3 DÍLČÍ ZÁVĚR	25
II PRAKTICKÁ ČÁST	26
4 PODPORA PŘÍPRAVY A VZDĚLÁVÁNÍ BRANNÉ VÝCHOVY PO ROCE 1973 NA ZÁKLADNÍCH ŠKOLÁCH A DISKUZE DOSAŽENÝCH VÝSLEDKŮ	27
4.1 PROSTŘEDKY A FORMY BRANNÉ VÝCHOVY NA ZÁKLADNÍCH ŠKOLÁCH V LETECH 1973 AŽ 1989.....	29
4.2 PROSTŘEDKY A FORMY BRANNÉ VÝCHOVY NA ZÁKLADNÍCH ŠKOLÁCH V SOUČASNOSTI.....	36
5 DISKUZE DOSAŽENÝCH VÝSLEDKŮ	40
ZÁVĚR	43
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A INTERNETOVÝCH ZDROJŮ	44
SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK	47
SEZNAM OBRÁZKŮ	48
SEZNAM TABULEK	49

ÚVOD

V teoretické části je věnována pozornost branné výchově, jedné z klíčových oblastí výchovy a vzdělávání, která má dlouhou historii a značný vliv na formování jednotlivců i společnosti. Od počátku 70. let minulého století prošla branná výchova v Československu výraznými proměnami, které odrážely politické, společenské a pedagogické změny v zemi. V oblasti pedagogiky a výchovy hrála branná výchova a její odraz po roce 1973 významnou roli ve změně perspektivy vzdělávání a péče o žáky. Tento obor se stal nedílnou součástí školních programů a vzdělávacích plánů, přičemž jeho význam se postupně rozvíjel a přeměňoval.

Praktická část je nejdříve věnována podpoře přípravy a vzdělávání branné výchovy po roce 1973 na základních školách. Po roce 1973 byla v pedagogické literatuře vzrůstající pozornost, která se věnovala branné výchově, jejím prostředkům a formám, ale také rozvoje schopností a dovedností řešit konflikty a v neposlední řadě zlepšení celkového psychosociálního prostředí ve školách. A následně je věnována prostředkům a formám branné výchovy na základních školách mezi lety 1973 až 1989 s těmi v současné době. Diskuze dosažených výsledků je poté věnována obsahové analýze a komparativní analýze.

Cílem bakalářské práce je prozkoumat brannou výchovu, její vývoj a její odraz v pedagogické literatuře. Analýza současného stavu, vývoje a perspektiv této disciplíny bude prováděna prostřednictvím studia relevantních publikací, odborných článků a vědeckých prací, které tuto proměnu pojetí branné výchovy mapují. Tato bakalářská práce bude zkoumat nejen historické trendy a vývoj branné výchovy, ale také se zaměří na současné výzvy, trendy a výhledy, které ovlivňují její postavení a význam v rámci moderního školství.

Metody použité v práci jsou obsahová analýza a komparativní analýza. Obsahová analýza je metoda výzkumu, která se používá k systematickému zkoumání obsahu textů, dokumentů anebo médií. Jejím cílem je identifikovat, kategorizovat a interpretovat obsahové prvky získaného materiálu s ohledem na stanovené výzkumné otázky nebo cíle. Komparativní analýza je metoda výzkumu, která je zaměřena na porovnání prostředků a forem branné výchovy na základních školách, nabízených dříve v souvislosti se zákonem č. 73/1973 Sb., s těmi současnými.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 HISTORICKO-PRÁVNÍ VSTUP DO PROBLEMATIKY BRANNÉ VÝCHOVY

Ze začátku používaný termín brannost, brannost národa či brannost národní byl postupně změněn na termín branná výchova. Ta byla původně orientována pouze na problematiku vojenského ohrožení bez ideologického podtextu. A z počáteční dobrovolnosti se zanedlouho stala povinnost. (Kyselák, 2017)

Historie branné výchovy v českých zemích je poznamenána změnami ve společenském kontextu. Do konce Protektorátu Čechy a Morava byla branná výchova vyučována minimálně, avšak poté byl schválen zákon č. 184/1937 Sb., o branné výchově. Po osvobození byla branná výchova vrácena do škol, kde vycházela ze stávajících základů. V roce 1951 byl vydán zákon č. 92/1951 Sb., o branné výchově, díky kterému byl založen Svazarm pro děti starší 14 let. Mladší jedinci v té době aktivně participovali hlavně v Pionýrské organizaci. Školní branná výchova měla předvojenský charakter a byla reflektována v zákoně o obraně ČSSR z roku 1961, který rozšířil působnost branné výchovy i na dobrovolné organizace. (Gerhát, 2018)

1.1 Historie vzniku a vývoje branné výchovy v České republice do roku 1973

Začátky branné výchovy na území České republiky byly realizovány díky arcivévodovi Františku Ferdinandovi d'Este mu, který měl v úmyslu přidat k dosavadním pilířům rakouského školství akcent na armádu, to se povedlo až po jeho smrti zásluhou ministerských výnosů z roku 1915 v těchto letech se obsah výuky branné výchovy skládal z vojenské přípravy s taktickými pochodovými cvičeními v němčině a vojensko-vlasteneckou výchovou. (Reitmayer, 1972)

Výsledky výcviku poté byly veřejně prezentovány před světskými i církevními hodnostáři, dokonce se zachoval i filmový záznam, který dokumentuje, jak studenti v civilním oblečení předvádějí cvičení, pochody a cvičení s dřevěnými tyčemi místo pušek.

Pro veřejnost se v roce 1919 začaly konat „*bezplatné kurzy občanské výchovy, v nichž by se všemu občanstvu dostávalo odborného lidového výkladu o ústrojí státu, o působnosti jeho ve všech oborech jeho činnosti a o právech a povinnostech občanů státních*“. (Zákon č. 67/1919 Sb., o organisaci lidových kursů občanské výchovy)

Obrázek 1 Slavnostní cvičení Junobraný (Národní filmový archiv, 1916)

Poté co v roce 1918 vzniklo Československo, tak se vážně uvažovalo o reformě vzdělávacího systému, ta se nakonec neuskutečnila, avšak byl přijat zákon č. 226/1922 Sb., který měnil a doplňoval zákon o školách obecných a občanských. Na základě tohoto zákona se do škol povinně zaváděla výuka předmětu občanská nauka a výchova, ten v pozdějších letech úzce souvisel s brannou výchovou. Díky tomuto předmětu byla školní mládež poučena o fungování státu a seznámena s principy republikánského státního zřízení. Branná výchova v rámci tělesné přípravy a předvojenského výcviku, tak jak byla známa za monarchie, měla být dle československých vojenských úřadů obnovena, avšak ke spolupráci mezi armádou a dobrovolnými oddíly, které byly složeny ze členů tělovýchovných organizací, nedošlo, protože mezi oběma stranami se nepodařilo dosáhnout shody. Navzdory tomu připravil Hlavní štáb armády v roce 1925 návrh zákona, který stanovoval povinnou brannou výchovu pro všechny muže od 18 let a průběh výcviku ve speciálních střediscích. O dva roky později byl zákon projednáván v parlamentu, avšak kvůli nedostatečné podpoře byl zamítnutý už v prvním čtení. Poté na chvíli snaha o zákonné ukotvení branné výchovy ustala a v následujících letech zůstávala pouze na dobrovolných organizacích. Hlavně tedy

na Svazu československého důstojnictva, který spolu s tělovýchovnými organizacemi předložil společný návrh, díky němuž byl v roce 1933 založen Výbor pro zvýšení brannosti lidu a ten měl za úkol pořádat na různých místech propagační dny brannosti. Situace na mezinárodní scéně se poté v polovině 30. let začala vyostřovat, což vedlo československé úřady k reakci na vzrůstající hrozby, zejména ze strany nacistického Německa. A proto v roce 1934 Ministerstvo školství a národní osvěty vydalo nařízení o zavedení branné výchovy, které stanovilo, že výchova k brannosti je součástí občanské výchovy, a ne odděleným aspektem. Školy byly pověřeny výchovou žáků k odpovědnému plnění občanských povinností, včetně obrany státu. V květnu 1935 následovalo nařízení o výchově žactva národních škol k brannosti. Prvky branné přípravy mravní a naukové byly začleněny do všech učebních předmětů, zejména do přírodopisu, vlastivědy, dějepisu, zeměpisu, jazykové výuky, zpěvu a tělesné výchovy. V roce 1935 ještě také Ministerstvo národní obrany předložilo nový návrh zákona, podle kterého měla být branná výchova povinná pro muže i ženy, včetně dětí ve věku 6 až 40 let. Tato výchova zahrnovala mravní, tělesnou a vojenskou přípravu, s ministerstvem obrany jako dozorčím orgánem, který by pro její realizaci zřídil specializovaná výcviková střediska a inspektoráty. Současně s tím byl v roce 1935 přijat zákon o protiletectké ochraně, který vedl k organizaci civilní protiletectké ochrany. V polovině 30. let byla výuka ve školách již podporována dostatečnou legislativní oporou obsaženou ve zmíněných vyhláškách, a proto to nebylo zásadní překážkou. Samotný zákon o branné výchově byl konečně vypracován po dlouhém hledání kompromisů mezi ministerstvem obrany a zájmovými organizacemi. Byl přijat v červenci roku 1937 pod číslem 184/1937 Sb. (Šimek, 2021)

Zákon, který obsahoval sedmnáct stran textu podrobně reguloval všechny aspekty branné výchovy v naší zemi v daném období. Hlavním prvkem tohoto zákona byl posun k povinné branné výchově od počátku povinné školní docházky až do dosažení věku 30 let pro všechny občany, s možností udělení výjimek. Tento zákon rozdělil brannou výchovu do tří hlavních složek: a) mravní, naukovou a tělesnou přípravu, b) výcvik v pomocných a ochranných službách, hlavně trénink v civilní protiletectké ochraně, c) branný výcvik. (Kyselák, 2022)

Kromě branné výchovy v rámci výuky prováděly školy také tzv. dny brannosti, tyto akce obvykle spojovaly více škol dohromady, v některých případech mohly zahrnovat i školy z celého města. Žáci se buď sešli na vhodném prostranství nebo vyrazili ze školy na předem určené místo, kde slavnost začínala vztyčením státní vlajky a zpěvem státní hymny. Po této úvodní části mohli žáci vyjádřit svůj slib věrnosti vlajce před pozvaným veřejným činitelem.

Pak následoval program, který zahrnoval sborový zpěv národních písní a ukázky společného cvičení žactva, odpoledne probíhaly sportovní závody a hry, při kterých byl kladen důraz na týmovou spolupráci. (Šimek, 2021)

Obrázek 2 Den brannosti v Berouně v roce 1936 (VHÚ Praha, 1936)

Metodický návod pro výuku byl obsažen ve dvou publikacích vydaných v roce 1937. První z nich byla Podrobné osnování učiva pro obecné školy, kterou připravili M. Skořepa a B. Lidmila. Osnova byla poprvé vypracována hned po vydání nových osnov v roce 1933 a do druhého vydání byly začleněny zkušenosti a podněty z praxe, spolu s metodickým návodem k branné výchově. Skupina odborníků zaměřených na brannou výchovu vytvořila dvousvazkovou publikaci s názvem Prvky branné výchovy ve vyučování na národních školách, která přehledně rozčlenila branně výchovné téma po měsících během celého školního roku pro jednotlivé stupně ročníků. Tato příručka měla poskytnout učitelům pomoc při začlenění branných prvků do jednotlivých předmětů. Kromě těchto podrobných metodických příruček bylo k dispozici několik dalších metodik. Jeden z významnějších konceptů vycházejících z metody činné školy předložil J. Dolenský v příručce Branná výchova pro učitelstvo národních škol. F. Trnka a O. Jelen napsali Příručku branné výchovy na školách národních, přičemž čelili problému nedostatku vhodné terminologie ve slovenštině. V období 1937 a 1938 vyšlo několik učebnic branné výchovy, někdy

v kombinaci s občanskou naukou. Nicméně většina těchto publikací byla určena pro výuku ke konci tohoto období. Je důležité zdůraznit, že i přes citace prací od různých autorů byla naprostá většina učitelů nepřipravena na systematickou výuku branné výchovy. Nejlepší výsledky měla branná výchova na školách, kde učitelé byli záložní důstojníci nebo bývalí frontoví vojáci. Ministerstvo národní obrany ve spolupráci s ministerstvem školství proto uspořádalo několikadenní školení s praktickým zaměřením pro učitele, aby zvládli nové úkoly. Tyto kurzy se konaly v různých městech, ale stále to nestačilo na proškolení větší části učitelstva. (Šimek, 2021)

Kromě přípravy učitelů, osnov, metodik a učebnic bylo nezbytné zajistit i potřebné pomůcky pro žáky spolu se vhodnými materiálními podmínkami pro výuku. To zahrnovalo orientační vybavení pro terén jako mapy a kompas, zdravotnický materiál pro výcvik při první pomoci. Žákovské knihovny měly být opatřeny vhodnou vlasteneckou literaturou, avšak na nákup nových pomůcek školy neměly k dispozici dostatečné finanční prostředky, takže musely hospodařit s existujícím rozpočtem pro výukové potřeby. (Reitmayer, 1979)

V letech 1938 až 1939 v období tzv. druhé republiky platily pro výuku branné výchovy totožné předpisy jako v době přechodí. Avšak po okupaci nacistickým Německem byla výuka brzy zastavena, protože nacistická správa neměla zájem o výuku vlastenectví a praktických dovedností, na které byla branná výchova zaměřena. Zrušení branné výchovy bylo jedním z opatření, kterým nacisté negativně ovlivnily české školství. Vedle uzavření vysokých škol a redukce středních škol byli studenti posíláni na nucenou práci do organizace Technische Nothilfe. Tato organizace se zabývala především odstraňováním škod po spojeneckých náletech. Poté co došlo k osvobození Československa v květnu 1945 byla obnovena platnost zákona o branné výchově z roku 1937 a spolu s ním byly obnoveny předpisy pro školy. Od dalšího školního roku byla znovu obnovena pochodová cvičení a tzv. mravní a nauková branná výchova pronikala vzdělávacími programy tak, jak tomu bylo před okupací. V oblasti mimoškolní branné výchovy přineslo nové změny zřízení Svazu brannosti dekretem prezidenta republiky ze dne 27. října 1945. Tato nová polovojenská organizace spojila Svaz československého důstojnictva, Svaz národních střeleckých gard, Svaz československých rotmistrů a Svaz československých záložníků. Svaz brannosti měl několik úkolů, přičemž jeho vojensky organizované jednotky mohly sloužit jako pomoc při ochraně hranic, při protiletectvé obraně nebo při živelních pohromách. Jedním z hlavních úkolů bylo převzít brannou přípravu obyvatelstva, a k tomuto účelu byla od roku 1946 budována síť

inspektorátů branné výchovy, která měla organizovat školení. Avšak svaz nebyl příliš úspěšný, a tak byl po převzetí moci komunisty v květnu roku 1949 rozpuštěn. (Šimek, 2021)

Po roce 1945 se vedla debata mezi stoupenci diferencované jednotné školy, která měla předválečnou tradici, a levicovými pedagogy, kteří prosazovali jednotnou nediferencovanou školu. Tato diskuze trvala až do roku 1947, a jejím konečným výsledkem byl zákon o jednotné škole, přijatý 21. dubna 1948. Zákon o jednotné škole zavedl jednotné vzdělání pro všechny žáky ve věku 6 až 15 let, což prodloužilo povinnou školní docházku na 9 let. První stupeň tvořili pětileté národní školy, druhý stupeň čtyřleté střední školy a třetí stupeň povinné tříleté základní odborné školy nebo výběrové školy. Takže dle zákona měli žáci strávit ve škole 12 let. Zákon dále organizačně sjednotil školy, zejména druhého stupně, a také provedl státní zábor veškerého školství. Cíle školy byly ideologicky podřízeny politice komunistické strany. Zákon o jednotné škole platil do roku 1953, kdy byl nahrazen novým školským zákonem č. 31/1953 Sb. Tento zákon vycházel z organizace školství v Sovětském svazu tím, že byla zkrácena povinná školní docházka na 8 let a poté byly zavedeny osmileté a jedenáctileté střední školy, kde poslední tři ročníky byly výběrové a připravovaly na studium na vysoké škole. Tyto změny opět negativně ovlivnily české školství, a tak byl v roce 1960 vydán další školský zákon, konkrétně zákon č. 186/1960 Sb., ten prodloužil opět povinnou docházku na základních školách na 9 let, středoškolské vzdělání poté tvořily střední odborné školy a střední všeobecně vzdělávací školy. (Šimek, 2021)

V 60. letech 20. století byl stav branné přípravy obyvatelstva podle komunistických stranických orgánů považován za neuspokojivý, tato otázka se stala důležitým bodem na XIII. sjezdu KSČ v roce 1966, který byl nejvyšším orgánem komunistické strany a konal se jednou za několik let. Úkoly vnitřní a vnější politiky prezentované na tomto sjezdu byly následně rozpracovány na příslušných úřadech. Obdobně to bylo i s novým přístupem k branné výchově, neboť sjezd nastolil požadavek na nový sjednocený systém branné přípravy obyvatelstva, a to v následujících letech vedlo k meziresortním jednáním. Nicméně události po zasedání ústředního výboru KSČ v lednu 1968, které vyvrcholili invazí vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 zpomalily přijetí nové koncepce branné výchovy o několik let. Na konci 60. let byla vyřešena jen částečná otázka přípravy budoucích učitelů branné výchovy. Vytvoření jednotného systému branné výchovy bylo schváleno na zasedání předsednictva KSČ dne 19. března 1971. Usnesení stanovilo cíl, že branná výchova měla vést každého československého občana, aby cítil vysokou

odpovědnost za osud socialistické vlasti, aby byl neustále připraven ji bránit a obětavě bojovat za její svobodu, nezávislost a za vítězství komunismu. (Reitmayer, 1979)

Školy také často pořádaly branné hry, soutěže a závody, které byly pro všechny žáky. Na základních školách díky pomoci pionýrských organizací byla nejznámější celostátní hra Vždy připraven a na středních školách byl Závod branné všestrannosti středních škol. Děti i dospělí mohli soutěžit o odznaky branné zdatnosti, které se jmenovaly Buď připraven k práci a obraně vlasti a Připraven k práci a obraně vlasti. Mimoškolní brannou výchovu organizovaly různé společenské organizace, přičemž Svaz pro spolupráci s armádou měl důležitou roli v nabízení zájmových činností. Nejdůležitější v mimoškolní branné výchově byla Pionýrská organizace Socialistického svazu mládeže, která sdružovala děti ve věku od 6 do 15 let. Branné aktivity v rámci této organizace byly součástí politického rozhodnutí ústředního výboru komunistické strany a také reflektovaly v zákoně o branné výchově. Branné úkoly a obsahy byly systematicky začleněny do výchovného programu pionýrské organizace a ta vyžadovala splnění branných úkolů, jako získání tzv. Plamenů a Cest, které museli splnit všichni pionýři. Mimo toho zde byly i specializované odznaky s branně sportovním zaměřením a odznak Mladý ochránce vlasti. Pionýrská organizace také pořádala celostátní pionýrské hry, které se jmenovaly Vždy připraven a ty se skládaly z absolvování různých branně výchovných úkolů. (Šimek, 2021)

1.2 Historie vzniku a vývoje branné výchovy v České republice po roce 1973

Řízení branné výchovy probíhalo tím způsobem, že vláda Československé socialistické republiky v souladu s koncepcí, kterou stanovila Rada obrany státu učinila opatření k jednotnému provádění branné výchovy a stanovila federálním ministerstvům a dalším federálním ústředním orgánům státní správy úkoly, aby ji zabezpečili. Federální ministerstvo národní obrany poskytovalo odbornou pomoc a vydávalo směrnice a metodické pokyny, které sloužily k zajištění jednotného provádění branné výchovy. Ostatní federální ústřední orgány státní správy činily opatření, která byla nutná k zabezpečení branné výchovy, také stanovovala úkoly podřízeným orgánům a organizacím a kontrolovala jejich provádění. Jako další byly národní výbory, které podle obecně závazných právních předpisů, usnesení České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky a směrnic příslušných ministerstev zabezpečovaly úkoly branné výchovy. Národní výbory při branné výchově spolupracovaly s ostatními orgány a organizacemi, sjednocovaly jejich činnost a vedly

občany k odpovědnému postoji při plnění úkolů týkajících se branné výchovy. V neposlední řadě společenské organizace a orgány Národní fronty spolu se Svazem pro spolupráci s armádou, které se aktivně podílely na branné výchově. (Zákon č. 73/1973 Sb., zákon o branné výchově)

Ideová a obsahová koncepce směřovala k tomu, aby se každý občan byl schopen aktivně zapojit do obrany státu podle věku, pohlaví a profese a uměl se chránit před následky válečných akcí. Tento směr vedl k přípravě nového zákona o branné výchově, který byl vydán 27. června 1973 a účinnost nabyl od 1.1.1974. Jeho hlavním cílem bylo dosáhnout toho, aby každý československý občan cítil odpovědnost za osud socialistické vlasti a v případě potřeby byl schopný bojovat za její svobodu, nezávislost a za vítězství komunismu. Zákon stanovil obsah branné výchovy na základě marxismu – leninismu soustavně formovat, prohlubovat a upevňovat socialistické vlastenectví, proletářský internacionalismus a vztah občanů k obraně Československé socialistické republiky a k tomu ještě potřebné odborné a technické vědomosti, dovednosti, fyzickou zdatnost a psychickou odolnost. Branná výchova zahrnovala žáky, učně a studenty, přípravu branců, brannou přípravu vojáků v záloze, přípravu občanů k civilní obraně a další činnosti, které směřovaly k cílům branné výchovy. (Zákon č. 73/1973 Sb., zákon o branné výchově)

Krátce po pádu komunistického režimu v listopadu 1989 začaly debaty o změnách ve školní výuce, která byla velmi ovlivněna ideologií. Proto byl předmět branná výchova již zbytečný a považovaný za přípravu na možnou světovou válku. V květnu 1991 byl proto zrušen zákon o branné výchově z roku 1973, což fakticky ukončilo systém branné výchovy. To postupem času vedlo k přerušení přípravy a vzdělávání obyvatelstva na mimořádné události a krizové situace, protože přírodní katastrofy a běžná rizika na rozdíl od nebezpečí války ze života nezmizely. Dne 17.3.1993 díky usnesení vlády České republiky č. 126 stanovilo úkoly pro civilní ochranu. Ministr obrany ČR požádal ministra školství, mládeže a tělovýchovy ČR, aby mu pomohl při řešení této problematiky a ten souhlasil. Poté se mohl Hlavní úřad civilní ochrany ČR obrátit na další orgány a resorty. V reakci na tyto události začal Výzkumný ústav pedagogický spolu s Hlavním úřadem civilní obrany koncem roku 1995 experimentovat s opětovným zaváděním problematiky ochrany člověka při mimořádných událostech do školního vzdělávání. Cílem bylo začlenit tuto tematiku do již existujících předmětů, aniž by musel být vytvořen nový samostatný vyučovací předmět. Experiment probíhal ve třech etapách do roku 1997 a účastnilo se ho 71 základních a středních škol. V první etapě experimentu, která byla mezi roky 1995 až 1996, byla zahrnuta příprava jakožto výroba a

distribuce didaktických pomůcek anebo příprava zástupců škol, ředitelů či odborných poradců. Mezi nejpoužívanější pomůcky pro učitele patřily příručka pro učitele základní školy a příručka pro učitele střední školy. Pro žáky byla příručka Pro případ ohrožení a videoprogram Ochrana člověka za mimořádných událostí. Ve druhé etapě, která probíhala od září 1996 do června roku 1997, byl realizován experiment. A ve třetí etapě od července 1997 do prosince 1997 se vyhodnocovaly výsledky, které ukázaly, že bylo možné tuto problematiku integrovat do výuky. Díky výsledkům experimentu v roce 1999 vydalo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy pokyn k začlenění tématu ochrany člověka při mimořádných situacích do vzdělávacích programů. Tematický blok byl rozdělen na čtyři samostatná témata. První téma se nazývalo Ochrana člověka za mimořádných situacích, toto téma bylo základním vstupem do problematiky a bylo probíráno v občanské nauce. Druhé téma se nazývalo Živelné pohromy, ve školách se vyskytovalo při výuce přírodovědy nebo zeměpisu a bylo zaměřeno na problematiku povodní, požárů, sesuvů půd a zemětřesení. Třetí téma, které se nazývalo Havárie s únikem nebezpečných látek, se vyskytovalo při výuce chemie a byly v něm probírány havárie s únikem nebezpečných škodlivin do životního prostředí, havárie při převozu nebezpečných látek či ropné havárie. Čtvrté téma se nazývalo Radiační havárie jaderných energetických zařízení a vyskytovalo se při výuce chemie a fyziky. (Kirsch, 2013)

V roce 1991 byly zrušeny zákon č. 73/1973 Sb., o branné výchově a zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění č. 17/1976 Sb. zákonem č. 217/1991 Sb., Zákon o zrušení zákona č. 73/1973 Sb. a od roku 1999 byla Příprava občanů k obraně státu neboli POKOS začleněna do českého právního rámce pod zákonem o zajišťování obrany ČR. Přestože se výchova k obraně státu do roku 2003 nevyskytovala ve školních osnovách, tak následně byla začleněna jako součást různých předmětů, hlavně občanské výchovy, zeměpisu, dějepisu a výchovy ke zdraví. (Zákon č. 217/1991 Sb., o zrušení zákona č. 73/1973 Sb., o branné výchově, ve znění zákonného opatření předsednictva Federálního shromáždění č. 17/1976 Sb.)

V roce 2000 byly přijaty dva důležité zákony, zákon o Integrovaném záchranném systému č. 239/2000 Sb., a zákon o krizovém řízení č. 240/2000 Sb., které poskytovaly nový právní rámec pro řešení krizových situací a ochranu obyvatelstva. Kompetence v oblasti ochrany obyvatelstva přešly z ministerstva obrany na ministerstvo vnitra, zejména na Hasičský záchranný sbor České republiky, který začal spolupracovat na přípravě pedagogů v této oblasti. Pro začlenění problematiky ochrany člověka při mimořádných událostech do školní

výuky, byly velkým impulzem rozsáhlé povodně ze srpna 2002 na území ČR. V reakci na zkušenosti z této krizové situace přijala vláda a MŠMT ČR v průběhu roku 2003 několik opatření. Byly aktualizovány učební texty Ochrana člověka za mimořádných událostí pro základní, střední a odborné školy a tomuto tématu bylo věnováno minimálně 6 vyučovacích hodin ročně v každém ročníku. Ředitelé škol mohli rozhodnout o zařazení tohoto tématu do výuky buď v rámci souvisejících předmětů anebo samostatně. Obsah se zaměřil na ochranu lidí před následky živelních pohrom a potřebných dovedností, mezi které patřily zásady chování při povodni, zemětřesení, sesuvu půdy nebo požáru. Také se věnoval ochraně lidí před únikem nebezpečných látek do životního prostředí. Všechna tato opatření však ztratila platnost po přijetí nového školského zákona č. 561/2004 Sb., který platí dodnes. Tento zákon zavedl do vzdělávacího systému tzv. rámcové vzdělávací programy zkráceně RVP, které stanovily povinný obsah, rozsah a podmínky vzdělávání. Každá škola díky těmto rámcovým vzdělávacím programům vytvořila vlastní školní vzdělávací program, podle něhož se v určité škole realizovalo vzdělávání. Témata, která se týkala bezpečnosti, nejen ochrana při mimořádných událostech, ale také ochrana zdraví, dopravní výchova a příprava občana k obraně vlasti, byla v rámcových vzdělávacích programech integrována průřezově a byla součástí několika vzdělávacích oblastí. V roce 2013 byly RVP ZV upraveny a problematika byla zapracována do jednotlivých vzdělávacích oblastí. Pro učitele byla vytvořena metodická příručka, která se jmenovala Podklady k výuce témat ochrany člověka za běžných rizik a mimořádných událostí v základních školách. (Kirsch, 2013)

2 PŘÍPRAVA A VZDĚLÁVÁNÍ V OBLASTI BRANNÉ VÝCHOVY PO ROCE 1973

Základní pojmy jako ideologie, branná politika, branná soustava, branná povinnost a branná výchova byly klíčové v oblasti sociologie. Význam těchto termínů byl podrobně popsán v Malém sociologickém slovníku, který byl vytvořen mezi lety 1965 až 1967. I přes cenzurní zásahy, kterým bylo dílo podrobena, jej lze považovat za kvalitní a historicky zajímavý text, ukazující na vysokou úroveň české sociologie v té době. Tento slovník, který obsahoval 618 stran a 207 hesel, vznikl díky spolupráci 87 autorů. V tomto slovníku byla ideologie analyzována sémanticky, s odkazem na práce Karla Mannheima, který rozlišoval mezi partikulární a totální ideologií. (Kyselák, 2022)

Školní branná výchova představovala pouze jednu část z komplexního pojetí obranné výchovy, a to počítalo s naprostou většinou obyvatelstva. Podle nové koncepce jednotného systému branné výchovy měla být branná výchova vyučována na všech školách od mateřské po vysokou. Přitom se pracovalo s myšlenkou, že škola musí připravovat žáky na život v míru i ve válce. (Reitmayer, 1981)

Branná výchova v době jednotného systému branné výchovy byla nedílnou součástí komunistické výchovy. V první řadě se musí pochopit skutečnost, že branná výchova má své pevné místo ve struktuře výchovně – vzdělávací soustavy na všech stupních škol, v oblasti školní i mimoškolní i v zájmových činnostech. (Čapák, 1986)

Poté co byl v roce 1973 vytvořen jednotný systém branné výchovy, který sjednocoval odbornou přípravu obyvatelstva, byla ministerstvem zdravotnictví vytvořena koncepce zdravotnické přípravy. Jejím cílem bylo seznámit občany se základními znalostmi veřejné a osobní hygieny, poskytováním první pomoci, bojem proti infekčním chorobám a úrazům. Dovednosti, vědomosti a další fyzické a psychické kvality, které měly být dosaženy brannou výchovou měly být uplatněny jak při válce, tak míru. Důležitou součástí této přípravy byl praktický výcvik. (Keliš, 1974)

Formy branné výchovy, ať už probíhaly ve škole či mimo ni, byly podmíněny mnoha faktory, které ovlivňovaly jejich průběh, uspořádání a celkový charakter. Mezi tyto faktory patřily: cíle výchovy a výuky, obsah výchovy a výuky, typ školy a instituce, stav pedagogické vědy, osobnost žáka, osobnost učitele, předchozí a následující průběh výukového procesu, organizace školní docházky, použité výukové metody v rámci dané výukové formy, didaktické a výchovné principy a materiální podmínky prostředí. Znalost

těchto faktorů umožňovala učitelům hodnotit zdroje efektivity nebo nedostatečnosti výuky a posuzovat kvalitu vlivu na žáka. (Friml, 1986)

2.1 Příprava a vzdělávání pedagogů k výuce branné výchovy

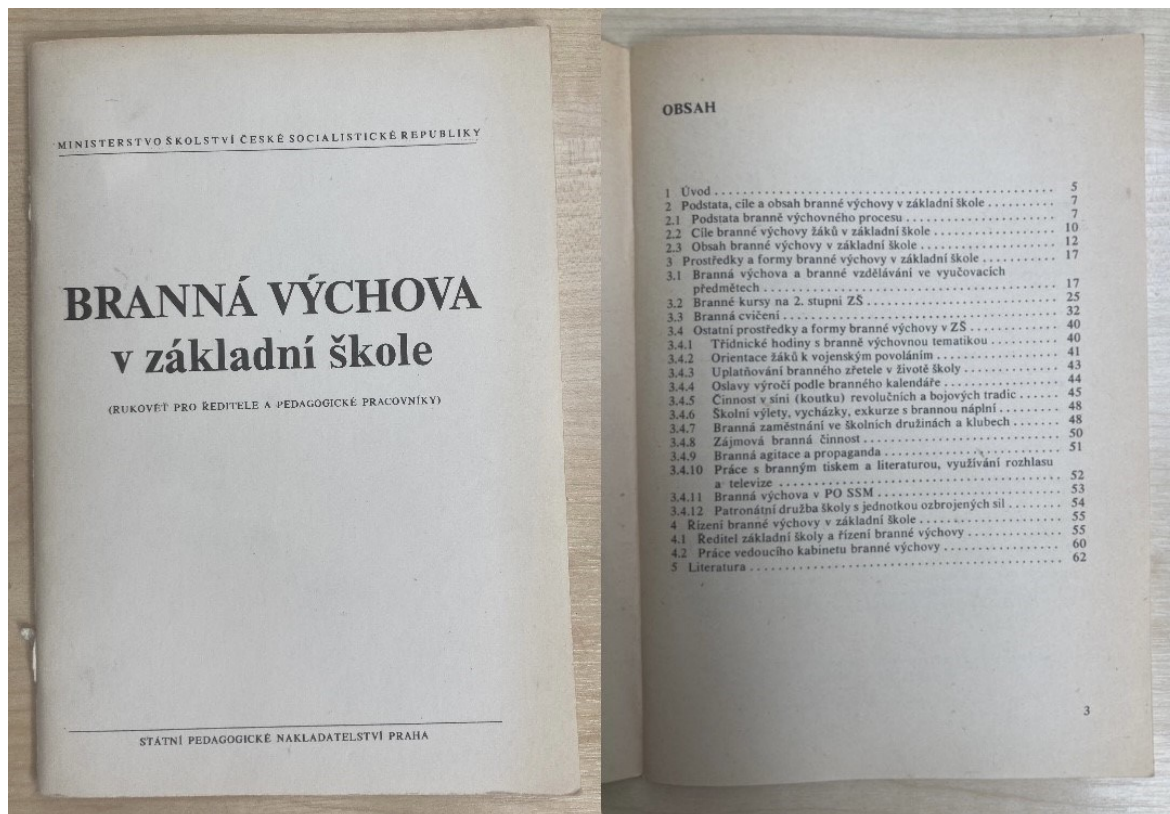
Protože byla branná výchova vymezena jako součást komunistické výchovy všech pracujících občanů a v roce 1973 byl zaveden nový zákon o branné výchově, tak musela být provedena řádná příprava učitelů na tento nový předmět. Sice k úpravě vzdělávání učitelů došlo už v roce 1966, kdy byly kurzy branné výchovy nahrazeny předmětem branná výchova. Na fakultě tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy v Praze bylo od školního roku 1968/69 pokusné pětileté aprobační studium branné výchovy, které se skládalo ze tří okruhů. V prvním okruhu byla teorie branné výchovy její dějiny, organizace, psychologie a pedagogika a také řízení a materiální zabezpečení. Ve druhém okruhu byla didaktika branné výchovy spolu s teoriemi a metodikami základních branně technických cvičení a ve třetím okruhu byly základy branně technických sportů a jiná tělesná příprava. Protože v té době chyběly v obecné pedagogice teoretické poznatky o branné výchově, tak musely být ujasněny základní kategorie a pojmy branné výchovy. Ty byly publikovány ve Sborníku studijních materiálů k branné výchově a propagandě. (Reitmayer, 1979)

V roce 1973 bylo pokusné aprobační studium branné výchovy pozměněno na řádné aprobační studium branné výchovy. A to bylo zahájeno od školního roku 1974/75 na vybraných pedagogických fakultách i na fakultě tělesné výchovy a sportu Univerzity Komenského v Bratislavě. Ministerstva školství ČSR a SSR zřídila speciální oddělení pro řízení školní branné výchovy, na kterých byli zkušení vojenští pedagogové, kteří měli za úkol řídit brannou výchovu na jednotlivých stupních škol. (Reitmayer, 1981)

K rozvoji všech částí výchovně vzdělávací soustavy přispěla racionalizace školských zázemí, využívání moderních výukových metod a nové pojetí práce učitelů, při které se více než informativní způsob vyučování využívali formativní metody výuky. Tyto změny ovlivnily i přípravu učitelů a vyžádaly si nezbytné změny jak v pedagogické, tak i v politickovýchovné oblasti. Celostátně byly sjednoceny studijní obory a systém studia učitelství byl podřízen novému pojetí výchovně vzdělávací soustavy. Také byla sjednocena příprava učitelů všeobecně vzdělávacích předmětů pro základní a střední školy. (Havlín, 1976)

Pro přípravu a vzdělávání pedagogů k výuce branné výchovy vyšla v roce 1988 Rukověť pro ředitele a pedagogické pracovníky, která měla za úkol podnítit aktivní, cílevědomou,

efektivní, odpovědnou a uvědomělou angažovanost u pedagogických pracovníků. Také měla pomoci ředitelům základních škol při vytvoření optimálních podmínek pro brannou výchovu. (Fencl, 1988)

Obrázek 3 Branná výchova v základní škole rukověť pro ředitele a pedagogické pracovníky (Vlastní, 2024)

Přípravu a vzdělávání pedagogů k branné výchově v současné době již nemáme, avšak některé prvky branné výchovy jsou zmíněny v pomůckách k výuce témat ochrany člověka za mimořádných událostí na základních školách. V roce 2002 byly distribuovány na každou základní školu příručky „Pro případ ohrožení, Ochrana před přirozenými a zvláštními povodněmi v ČR a Výchova dětí v oblasti požární ochrany“ společně s videokazetami, které obsahovaly 4 filmy (Povodně a ochrana člověka, Havárie s únikem nebezpečných látek, Než přijede záchranka a Ochrana obyvatelstva za mimořádných událostí). V roce 2003 bylo distribuováno na každou základní školu přes HZS kraje po jednom výtisku druhého a rozšířeného vydání příručky pro učitele základních a středních škol „Ochrana člověka za mimořádných událostí“ (Hasičský záchranný sbor České republiky, 2024)

V následujících letech byla příprava pedagogů, uspořádána tak, aby byli pedagogové opravdu dobře připraveni k výuce problematiky ochrany člověka za běžných rizik a

mimořádných událostí, bylo důležité zajistit jejich kvalitní vzdělávání. Od roku 2013 mohli absolvovat školení u Hasičského záchranného sboru ČR nebo se zúčastnit některého z kurzů, které byly pořádány Národním institutem pro další vzdělávání, případně se mohli zapojit do studijních programů v rámci celoživotního vzdělávání na vybraných vysokých školách s akreditovanými vzdělávacími programy. Budoucí učitelé se na pedagogických fakultách měli přímo seznámit s touto problematikou. Vládním usnesením č. 734/2011 byl vypracován společný vědomostní základ, který postupně pronikal do vzdělávacích programů pedagogických fakult. Jeho cílem bylo zvýšit počet kvalifikovaných učitelů, kteří by mohli tuto problematiku efektivně učit. Tento vědomostní základ byl rozdělen pro různé skupiny studentů takto: Studijní základ I. – ten je určen všem studentům pedagogických fakult bez ohledu na jejich specializaci s cílem připravit je reagovat na různá rizika a mimořádné události v souvislosti s jejich budoucím povoláním. Studijní základ II. – ten je zaměřen na studenty studijního oboru „výchova ke zdraví“ s cílem připravit je na kvalifikovanou výuku této problematiky. Studijní základ III. – je určen pro studenty dvouoborových studií, kde jedním z oborů je ochrana obyvatelstva, s cílem připravit odborníky s možností výuky v této oblasti pro žáky, studenty i dospělé obyvatelstvo. Způsob implementace je svěřen jednotlivým vysokým školám a měl by postupovat v souladu s akreditací a reakreditací jednotlivých studijních oborů. (Gerhát, 2019)

2.2 Příprava a vzdělávání školní mládeže k branné výchově

Hlavním cílem přípravy a vzdělávání předškolní mládeže bylo systematicky a účelně pracovat s dětmi tak, aby byly podle jejich fyzických a psychických schopností usnadňovaly správné a bezproblémové provádění plánovaných opatření. Z toho důvodu byly děti připravovány vhodnými metodami na ochranná opatření, používání ochranných masek, postup k úkrytům a pobyt v nich, na evakuaci a poskytování první pomoci. Tímto způsobem se usilovalo o vytvoření pozitivního vztahu dětí k osobám a institucím, které se staraly o ochranu, obranu a bezpečnost společnosti. Vzhledem ke specifikům předškolního věku představovalo formulování, rozpracování a realizace branného poslání v mateřských školách mimořádně závažný a náročný úkol. (Friml, 1986)

System školní branné výchovy byl součástí systému komunistické výchovy mládeže. Jeho struktura byla složena z dílčích cílů, obsahů, metod a forem na všech typech škol. Přípravu a vzdělávání mládeže také ovlivňovala zájmová branná činnost, která měla formativní význam. Školní branná výchova byla považována za složitý proces, ve kterém se utvářely

morálně politické, psychické a fyzické vlastnosti školní mládeže, a ty byly důležité k vykonání nejvyššího vlasteneckého poslání, jímž bylo obrana socialistické vlasti. (Reitmayer, 1979)

Mezi 1. až 5. ročníkem na základních školách nebyl samostatný předmět branná výchova, branná problematika se tak prolínala ostatními předměty a uplatňovala se více či méně. V každém vyučovacím předmětu se mohly objevit prvky branné výchovy, avšak musely být vhodně zařazeny a operativně využívány při výchovně vzdělávacích pracích. (Babák, 1975)

V 6. ročníku byla probírána nejprve v prvním pololetí branně politická tematika, a to konkrétně otázky ochrany socialistické vlasti, jaké měl každý občan povinnosti, jak se připravit na obranu vlasti a něco o Československé lidové armádě jako její poslání, základní součásti ozbrojených sil, tradice, vojenská přísaha, druhy vojsk, řády a vyznamenání. A poté ve druhém pololetí byla probírána ochrana proti škodlivým látkám, kde byla probírána požární ochrana, hořlaviny, vznik a šíření požáru, hašení požáru, protichemická ochrana, druhy zápalných látek, způsob použití zápalných látek a ochrana před zápalnými látkami.

V 7. ročníku v prvním pololetí byl probírán zdravotnický výcvik, který obsahoval ošetřování ran a zlomenin, co dělat, když někdo nedýchá, při krvácení, dezinfekce a ve druhém pololetí byly základy topografie, kde byla přiblížena mapa, vrstevnice, terén, barva map, měřítko, orientace podle mapy, buzola, azimut a nouzové orientační prostředky. V 8. ročníku byla hlouběji probírána branně politická tematika, konkrétně spojenectví socialistických zemí a předpoklad zmaření plánů imperialismu a byly zmíněny války v minulosti a současnosti. A poté ochrana proti škodlivým látkám, kde byly hlouběji probírány otázky týkající se protichemické ochrany, kolektivní ochrany a ochrany před účinky jaderných zbraní.

V prvním pololetí v 9. ročníku byl přiblížen význam první pomoci, poranění páteře a hlavy, poranění hrudníku a břicha, dopravy raněných, obvazové techniky, tepelného poškození, mezi které patří spáleniny, omrzliny nebo poleptání. A ve druhém pololetí bylo kreslení náčrtů a pochod podle azimutu. (Mejsnar, 1974)

3 DÍLČÍ ZÁVĚR

V období po roce 1973 hrála branná výchova v Československu významnou roli jako prostředek ideologického formování občanů k obraně státu. Řízení této oblasti probíhalo centrálně s cílem zajistit jednotnou implementaci branné výchovy na všech úrovních společnosti. Zákon o branné výchově z roku 1973 stanovil obsah a cíle výchovy v souladu s tehdejší ideologií, zejména v oblasti marxismu-leninismu. Tento zákon kladl důraz na formování socialistického vlastenectví a připravenost občanů bránit socialistickou vlast. Po roce 1989 probíhaly diskuze o změnách ve výuce, což vyústilo ve zrušení zákona o branné výchově a začlenění tématu ochrany obyvatelstva do školního vzdělávání. Přestože se výchova k obraně státu ze školních osnov dočasně ztratila, tak po přijetí nových zákonů o integrovaném záchranném systému byla tato problematika opět zahrnuta do vzdělávacího procesu. Postupně byla branná výchova integrována do rámcových vzdělávacích programů a stala se součástí výuky různých předmětů. Příprava pedagogů byla klíčová pro efektivní výuku branné výchovy. Zavedení řádného aprobačního studia na pedagogických fakultách a systematické kurzy poskytované ministerstvem školství zajišťovaly, že učitelé byli připraveni předávat žákům znalosti a dovednosti v této oblasti. Dále v roce 1988 byla vydána Rukověť pro ředitele a pedagogické pracovníky, ta měla za úkol pomoci ředitelům základních škol při vytvoření optimálních podmínek pro brannou výchovu a pedagogickým pracovníkům, kteří brannou výchovu vyučovali. Od roku 2013 mohou pedagogové absolvovat školení u Hasičského záchranného sboru ČR nebo se zúčastnit některého z kurzů, pořádanými Národním institutem pro další vzdělávání. Příprava a vzdělávání školní mládeže k branné výchově byla ovlivněna komunistickým systémem. Ve výuce školní mládeže byl kladen důraz na systematickou a účelnou přípravu na různé mimořádné události a rizika. Strukturovaný obsah výuky se postupně měnil podle potřeb společnosti.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

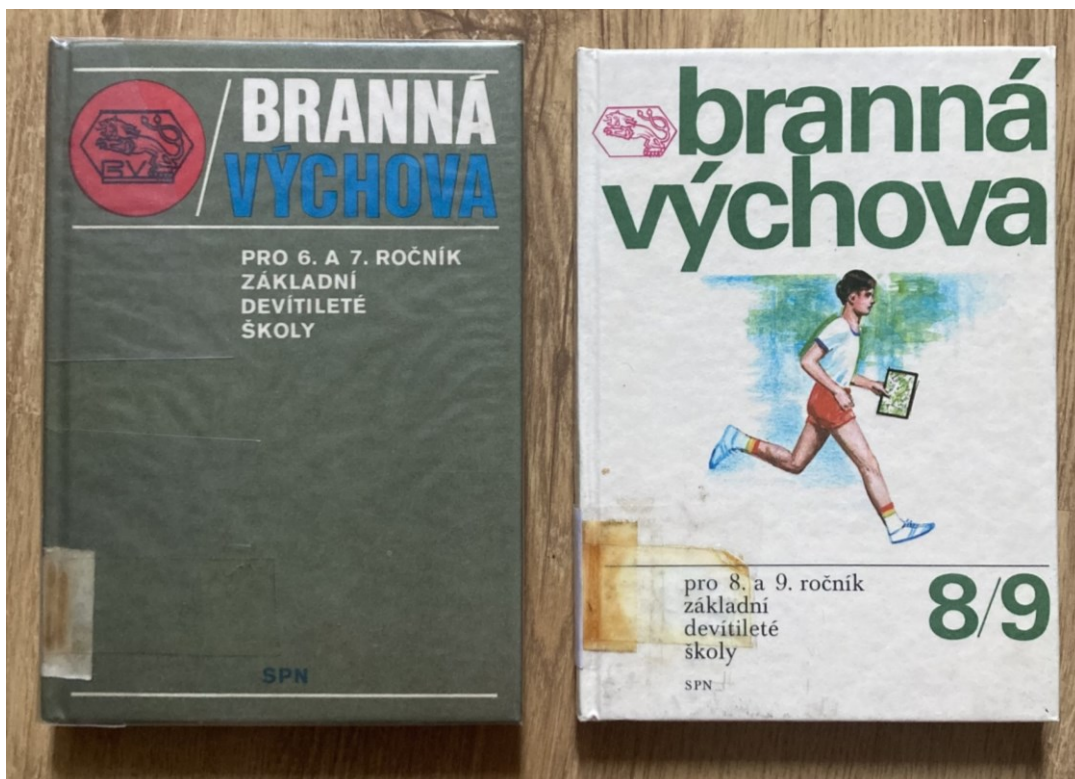
4 PODPORA PŘÍPRAVY A VZDĚLÁVÁNÍ BRANNÉ VÝCHOVY PO ROCE 1973 NA ZÁKLADNÍCH ŠKOLÁCH A DISKUZE DOSAŽENÝCH VÝSLEDKŮ

V minulosti branná výchova byla jako povinný předmět na základních školách a vyučovala se na druhém stupni od školního ročníku 1974/75. Učebnice, které se v těch letech využívaly se jmenují Branná výchova v 6. ročníku ZDŠ, Branná výchova v 7. ročníku ZDŠ, Branná výchova v 8. ročníku ZDŠ, Branná výchova v 9. ročníku ZDŠ. Od školního roku 1976–1977 se branná výchova vyučovala na druhém stupni v 7. a 8. ročníku, avšak rozsah branného učiva se tím nezměnil. (Horvát, 1975) Viz tabulka č. 2

Obrázek 4 učebnice Branné výchovy (Vlastní, 2024)

Od školního roku 1976/1977 proto byly využívány nejdříve v 7. ročníku učebnice Branná výchova pro 6. a 7. ročník základní devítileté školy a v 8. ročníku Branná výchova pro 8. a 9. ročník základní devítileté školy. Stejně jak tomu bylo u předešlých učebnic, tak i tyto učebnice byly rozděleny na 4 stěžejní témata: Branně politická tematika, ochrana proti škodlivým látkám, zdravotnický výcvik a základy topografie. (Mejsnar, 1974)

Obrázek 5 další učebnice Branné výchovy (Vlastní, 2024)

Učebnice branné výchovy pro 6. a 7. ročník základní devítileté školy zahrnovala v branně politické tematice otázky, co je vlast, komunisté, příklad velitele, kóta 534, 6. říjen 1944, kritický okamžik, Československá lidová armáda, vojenská přísaha, tradice naší armády, rozlišovací znaky v ČSLA, druhy vojsk, řády a vyznamenání. V ochraně proti škodlivým látkám byla zahrnuta požární ochrana, co je oheň, hořlaviny, vznik požáru, šíření požáru, předcházení požáru, hlášení požáru, bojové zápalné látky, první pomoc, protichemická ochrana, prostředky protichemické ochrany, varovný signál a chemický poplach. Zdravotnický výcvik zahrnoval krvácení, zlomeniny, ošetřování ran, když člověk nedýchá, dezinfekce, dezinfekce a deratizace. A základy topografie pojednávaly o mapě, terénu, vrstevnicích, písmu, měřítku, orientaci v terénu, azimut, práce s buzolou, zjišťování vzdálenosti a nouzové orientační prostředky. (Mejsnar, 1974)

Učebnice branné výchovy pro 8. a 9. ročník základní devítileté školy zahrnovala zpočátku spojení socialistických zemí, války v minulosti a války v současnosti. Obrana proti škodlivým látkám zahrnovala protichemickou ochranu, kolektivní ochranu a ochranu před účinky jaderných zbraní. Zdravotnický výcvik zahrnoval význam první pomoci, tepelná poškození, některá náhlá onemocnění, poranění hlavy a páteře, poranění hrudníku a břicha, obvazovou techniku, dopravu raněných a Červený kříž. Základy topografie zahrnovaly kreslení náčrtů a pochod podle azimutu (Mejsnar, 1975)

V současné době se branná výchova jako taková již nevyučuje, avšak s některými jejími prvky se mohou žáci setkat na základních školách v předmětech jako jsou občanská výchova, vlastivěda či základy občanství, ve formě Přípravy občanů k obraně státu (POKOS), anebo učebnice Jak se zachovat, když... Učebnice Jak se zachovat, když... je vytvořena v souladu s RVP ZV pro 2. stupeň ZŠ anebo odpovídajícím ročníkům víceletého gymnázia k osvojování účelného chování při mimořádných událostech a při ohrožení v každodenních rizikových situacích. Podle RVP ZV se žáci na 1. stupni základní školy nejdříve seznamují s místem kde žijí, učí se rozlišovat orgány státní moci a některé jejich zástupce, mezi učivo patří obec, město, regiony ČR, národ, armáda ČR, základy státního zřízení a politického systému ČR, stavba lidského těla, základní funkce a projevy člověka, ochrana před infekcemi, prevence nemocí a úrazů. Na 2. stupni základních škol jsou žáci seznámeni s tématy „Člověk a společnost“ a „Člověk, stát a právo“ a jak pomoci v situacích ohrožení a obrany státu. Žáci nabývají informace, jak postupovat při krizových situacích, jak přivolat pomoc při ohrožení zdraví, jak postupovat při mimořádných událostech, požárech nebo dopravních nehod. (Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, 2013)

4.1 Prostředky a formy branné výchovy na základních školách v letech 1973 až 1989

V 1. až 5. ročníku na základních školách nebyl vyčleněn samostatný předmět branná výchova, proto byla tematika branné výchovy probírána ve všech předmětech. Bylo nejdůležitější u dětí vytvářet a pěstovat branně ideové hodnoty, a to lásku k domovu, rodičům, mateřskému jazyku a naší vlasti. Jako další bylo zapotřebí rozvíjet vlasteneckou výchovu, pěstovat vztah k obraně naší vlasti, vést děti ke kladnému vztahu k práci a k socialismu, představit jim základy hygieny a zdravotní péče, a také jim předat důležité

základní branné znalosti, které by mohly využít v případě mimořádných událostí. (Babák, 1975)

Od 6. ročníku na základních školách již byl samostatný vyučovací předmět branná výchova, ten plnil úkoly hlavně ideově politické a mravní výchovy, ale také připravoval dívky a chlapce k plnění branných úkolů a poté k budoucí ochraně státu. Učivo na druhém stupni bylo každý rok rozděleno na 17 vyučovacích hodin, konkrétně do 4 tematických okruhů: Branně politická tematika. Ochrana proti škodlivým látkám, Zdravotnický výcvik a Základy topografie. (Horvát et al., 1974) Viz tabulka č. 1

V 6. ročníku při branně politické tematice byly využívány jako učební pomůcky například válečné beletrie o útrapách války, vzor vedení sešitu, politická mapa ČSSR, krátké filmy s válečnou tematikou či obrázky. (Horvát et al., 1974)

Při ochraně proti škodlivým látkám mezi používané učební pomůcky patřily vzorky běžných hořlavin, vhodné obrázky a filmy, maketa hasicího přístroje, běžné hasební prostředky a náradí, například lopaty, sekery, trhací hák, džberová stříkačka a hydrant, který byl napojen ve školní budově. (Horvát et al., 1974)

Při zdravotnickém výcviku mezi učební pomůcky patřily grafy úrazovosti ve světě a v našem státě, vývěsné tabule, jak zastavit krvácení, loutka na nácvik umělého dýchání, pohotovostní balíčky, obinadlo, třírohé šátky, diafilmy o první pomoci a materiály o transfúzní službě z edice ČČK. Při základech topografie se velmi často používaly kompas, topografické mapy, měřítko a pásma. (Horvát et al., 1974)

V 7. ročníku se, v prvním okruhu, byli žáci nejdříve seznámeni s posláním a úkoly ozbrojených sil ČSSR, a poté prohlubovali jejich úctu k tradicím a momentálním činnostem armády. Jako učební pomůcky byly využívány ilustrace k jednotlivým složkám ozbrojených sil a diafilmy: Lidové milice a ČSLA – stejnokroje a symboly. (Horvát et al., 1974)

Ve druhém okruhu byly přiblíženy základní informace o bojových zápalných látkách a o první pomoci při zasažení jimi, základní informace o bojových otravných látkách, informace o ochranné masce, prostředcích protichemické ochrany a základy jejich používání. Mezi učebními pomůcky byly tematické plakáty, rukavice, pláštěnky, sáčky, šátky z PVC, ochranná maska CM – 3, příručka: Ochrana před zbraněmi hromadného ničení a Naše vojsko – Svazarm. (Horvát et al., 1974)

Ve třetím okruhu byly nejdříve přiblíženy informace o poranění kloubů a kostí, o přenosných nemocech a o infekcích, poté základy dezinfekce, deratizace, dezinsekce a v neposlední řadě ochrana vody, potravin a předmětů před nákazou. Mezi učební pomůcky patřily tabule kostry člověka, schéma kloubů či zlomeniny, dlahy, dlahové obvazy, vzorky známých

dezinfekčních, deratizačních a desinsekčních prostředků, materiály o přenosných nemocech z edice Ústavu zdravotnické výchovy. (Horvát et al., 1974)

Ve čtvrtém okruhu se žáci měli orientovat v terénu podle přírodních úkazů, mapy, buzoly i kompasu a učili se odhadovat vzdálenost. Učivo bylo rozděleno do 2 hodin a 1 dvouhodinové vycházky. Mezi učební pomůcky patřily topografická mapa, kompas, buzola, pásmo a hodinky. (Horvát et al., 1974)

V 8. ročníku na základních školách se nároky na brannou výchovu postupně stupňují souběžně s psychickým a fyzickým vývojem žáků. Žáci získávají celkový přehled o branné výchově a dochází u nich k hlubšímu porozumění branných činností a procesům. V rámci branného vyučování se žáci 8. ročníku učili a zdokonalovali základní branné dovednosti a návyky, které byly klíčové pro ochranu před nepřátelským napadením. Zvláštní pozornost byla věnována činnostem souvisejícím s protiradiační, protichemickou, protibiologickou, požární ochranou a poskytování první pomoci. Učitelé zajišťovali, aby žáci měli dostatečné možnosti cvičit s příslušnou technikou a materiálem, a přitom posilovali psychickou odolnost a fyzickou zdatnost žáků. (Horvát et al., 1975)

Při branně politické tematice byli žáci seznámeni s imperialistickými vojenskými pakty, významem SSSR pro obranu sílu socialistického společenství a Varšavskou smlouvou, jejím významem pro ČSSR a úlohou v ní. Jako učební pomůcky se používaly mapy světa a Evropy, diafon Varšavské smlouvy, krátké tematické filmy a příprava pro učitele: Obsahově metodické rozborů pro vedoucí politického školení vojáků. (Horvát et al., 1975)

Při ochraně proti škodlivým látkám byli žáci seznámeni s nervově paralytickými látkami, se zamořením ovzduší, terénu, potravin a vody, s činnostmi při vyhlášení signálů chemické nebezpečí a chemický poplach, s částečnou speciální očištěnou po zasažení otravných látek, s kolektivní ochranou osob a s úkryty a jaký je v nich život. Mezi učební pomůcky patřily ochranné masky, osobní zdravotní balíček, soupravy improvizovaných ochranných prostředků ochrany těla, film Ochrana potravin a vody, příručka Ochrana ZHN, filmy Úkryty, Evakuace a Ukrytí obyvatelstva. (Horvát et al., 1975)

Ve zdravotnickém výcviku byli žáci seznámeni s první pomocí při popálení, podchlazení a poleptání, s obvazovou technikou, s příčiny bezvědomí a první pomocí, s umělým dýcháním, s poraněním hlavy, páteře, břicha a hrudníku. Mezi učební pomůcky patřily vzorky běžných neutralizačních prostředků, tabulky: stupně popálenin, poleptání kyselinami a zásadami, obvazový materiál: různá obinadla, šátky, náplast a nůžky, filmy o první pomoci a umělém dýchání, loutka na resuscitaci. (Horvát et al., 1975)

Při základech topografie se žáci měli naučit zhotovit jednoduchý náčrt a pochodovat podle mapy a azimutu, toto cvičení bylo na dvě vyučovací hodiny. A bylo prováděno s topografickou mapou a busolou. (Horvát et al., 1975)

V 9. ročníku na základních školách byl kladen důraz na ideově výchovné cíle, prohluboval se vztah k socialistické vlasti a pozitivní vztah k přípravě na její obranu. V branně politické tematice byli žáci seznámeni s válkami minulými i současnými, s příčiny vzniku válek a ochranou proti zbraním hromadného ničení. Jako učební pomůcky se používaly krátké filmy, obrazové soubory a diafon: Brannost národa. Při ochraně proti škodlivým látkám byli žáci seznámeni s tlakovou vlnou a světelným zářením při jaderném výbuchu, spolu s tím, jak se ochránit, s pronikavou radiací a radioaktivním zamořením při jaderném výbuchu. Při zdravotnickém výcviku byli žáci seznámeni se vznikem, posláním a úkoly Červeného kříže, první Ženevskou konvencí, umělým dýcháním a zásady odsunu poraněných a nemocných. (Horvát et al., 1975)

Mezi nejčastější prostředky a formy branné výchovy na základních školách patřily: samostatný vyučovací předmět branná výchova, branná cvičení, branné kurzy, třídnické hodiny s brannou tematikou, orientace žáků k vojenským povoláním, oslavy výročí podle branného kalendáře, budování síně revolučních a bojových tradic, výlety, procházky a exkurze, branné hry a zaměstnání v družinách, zájmová branná činnost, branná agitace a propaganda, branná výchova v pionýrské organizaci, práce s branným tiskem, literaturou a televizním a rozhlasovým vysíláním. (Šimek, 2021) Viz tabulka č. 3

Branná cvičení a branné kurzy měly z hlediska odborně technické stránky předmětu největší úlohu, která byla poskytnout možnost praktického procvičení teoretických znalostí. Branná cvičení probíhala v organizovaném přesunu studentů ze školy na připravené stanoviště, kde byla cvičení na orientaci, pozorování, postřeh, nácviku použití ochranné masky a prostředků ochrany před účinky zbraní hromadného ničení, praktické cvičení bylo poskytování první pomoci. Obsah branných cvičení byl určen a lišil se mezi jednotlivými ročníky tak, že na prvním stupni se kladl důraz hlavně na to naučit studenty schopnost organizovaného přesunu na stanoviště a použití ochranných prostředků, a na druhém stupni se přidávaly úkoly, jako práce s busolou nebo náčrt trasy přesunu ze školy na stanoviště a stoupala náročnost těchto úkolů. (Fencel, 1986)

S reorganizací výuky branné výchovy byly zavedeny směrnici ministerstva školství v únoru 1985 branné kurzy, které byly spojením intenzivního blokového vyučování a praktického výcviku. Dle směrnice měly být branné kurzy organizovány v každém ročníku na druhém stupni, a to stejně jako branná cvičení dvakrát ročně po dobu 6 vyučovacích hodin, kde výběr

času a místa kurzů byl individuální. Avšak nedoporučovalo se konat branné kurzy pro celý druhý stupeň najednou, kvůli lepší organizaci a nehrozilo nebezpečí, že by se nedostávalo pomůcek. Branné kurzy mohli být provedeny dvěma způsoby, ten první byl, že byly nejdříve branné kurzy a hned po nich byla branná cvičení a druhý byl, že bylo učivo kurzů ve dvou dnech a branné cvičení potom bylo až ve druhém pololetí. Náplní branných kurzů byly nejčastěji problematika ochrany před zbraněmi hromadného ničení, poté byl zdravotnický výcvik, a nakonec orientace v terénu a kurzy se konaly v učebnách na hřišti nebo venku poblíž školy až na orientaci ta byla v terénu. (Fencel, 1986)

Třídní hodiny s branně výchovnou tematikou sloužily k tomu, aby třídní učitelé měli přehled o výsledcích své třídy v branné výchově. Mohly se skládat z organizačních sdělení, které se týkají branných cvičení, branných kurzů, výletů a vycházek, anebo různých besed s válečnými veterány nebo aktivními příslušníky ozbrojených sil, toto poté navazovalo na orientaci žáků k vojenským povoláním. Zde učitelé museli pracovat se žáky systematicky, chodilo se na exkurze do vojenských útvarů, dělali se besedy s dospělými vojáky a studenty vojenských škol a sledoval se výcvik vojáků. Za orientaci žáků k vojenským povoláním zodpovídali jak třídní učitelé, tak i ředitelé škol, protože ty pak museli vykazovat kolik se na vojenské školy přihlásilo žáků. Když školy nenaplnili kvótu tak jim hrozil finanční postih a byla na ně posílána školní inspekce.

Uplatňování branného zřetele v životě školy bylo v obecné rovině zaměřeno na vytváření smyslu povinností, odpovědností a disciplíny u žáků. A to se konkrétně projevovalo dodržováním zvyklostí a tradic, které byly spojené s vojenskými událostmi, udržováním školních bojových tradic a poctivým zacházením s památkami padlých z druhé světové války. Tato implementace branného zřetele taktéž úzce souvisela s výukou branného vzdělávání prostřednictvím událostí v branném kalendáři či budováním síně revolučních a bojových tradic. Na každé škole by měl být vyčleněný nějaký prostor, nejlépe celá místnost, která by žákům připomínala osobnosti a události z druhé světové války. Hlavní byly panely s textem a obrázkem, který buď vytvořili učitelé s pomocí žáků, anebo byly do škol dodávány. Žáci samozřejmě mohli exponáty v síni tradic rozšiřovat, například sbíráním rozhovorů s pamětníky druhé světové války, které poté přepsali do kroniky a doplnili o fotografie. Síně tradic připomínaly různé výročí a umožňovaly rozvinout ideologickou a politickou složku. (Fencel, 1986)

Oslavy výročí podle branného kalendáře byly jedním z forem výuky, která úzce souvisela předchozím popisem o síních tradic a implementaci branného zřetele ve školním prostředí. Tato forma výuky spočívala ve využívání různých výročí jako prostředku pro branně

výchovnou práci. Existovalo mnoho možností výběru výročí, mimo připomínek konce druhé světové války se nabízel například Den Československé lidové armády. (Černoch, 1988)

Školní výlety, vycházky a exkurze s brannou náplní souvisely s předchozími formami branné výchovy například, když si žáci připomínali výročí podle branného kalendáře nebo při budování síně tradic a objevily nějaké zajímavé místo, které bylo spojeno s válečnými událostmi, tak učitel mohl rozhodnout udělat výlet anebo exkurzi s cílem navštívit toto místo. Výlety a exkurze měly na žáky působit výchovně a také je utužovat fyzicky, bylo doporučeno stupňovat jejich náročnost podle ročníků tak, že na prvním stupni nejdříve vycházky se žáky navazovaly na věci probírané v prvouce, žáci procházeli okolí školy a měly za úkol si všimnout různých objektů a zapamatovat si je. V dalším ročníku se přidalo základní poučení o fungování obce a znalost dopravního spojení. Na druhém stupni měly být výlety v obtížnějším terénu a měly být vhodně zvolené jejich cíle například na Moravě se doporučovalo mít náměty jako Po stopách bojů 1. československé partyzánské brigády Jana Žižky na Valašsku. Školní výlety dávaly možnost učiteli poznat žáky v jiných mimořádných životních situacích, tyto poznatky poté byly užitečné pro všechny učitele a vedoucí pracovníky školy. (Čapák, 1986)

Branná zaměstnání prováděná ve školních družinách a klubech patří stejně jako systematické branné činnosti do oblasti mimoškolního vzdělávání v oblasti branné výchovy. Ve školních družinách se zaměřovaly hlavně na hry a soutěže s brannými tématy, jako bylo například procvičování znalostí významných osobností, rozpoznávání vojenských hodností, kreslení s brannými motivy a v oblasti tělovýchovy různé bojové hry, které byly zaměřeny na rozvoj dovedností jako jsou rovnováha, pohyb v terénu nebo síla. Podobné činnosti se také vyskytovaly u pionýrských organizacích, kde byly branné prvky ještě posilovány díky systému získávání odznaků a plamenů, kdy pro získání těchto odznaků musely děti prokázat jasně definované znalosti nebo dovednosti. (Šimek, 2021)

Zájmová branná činnost měla velmi důležitou roli při branné výchově dětí. Byla prováděna společenskými organizacemi, které spolupracovaly s federálním ministerstvem národní obrany, federálním ministerstvem vnitra a ministerstvy školství České a Slovenské socialistické republiky. Organizace, které zájmovou brannou činnost zabezpečovaly, se dělily do tří základních kategorií. Do první kategorie patřil Svaz pro spolupráci s armádou neboli Svazarm, dobrovolná branná společenská organizace, která plnila úkoly a potřeby obrany ČSSR, také poskytovala pomoc i dalším organizacím při plnění úkolů branné výchovy. Svazarm poskytoval různé aktivity v oblastech, jako byly například masové branné

sporty, letecké sporty, modelářství, střelectví, motorismus, kynologie a další. Také organizoval speciální jednotky pro děti a mládež, například Mladé letce nebo Mladé kynology. Do druhé kategorie mezi sekundárně branně významné společenské organizace patřily Socialistický svaz mládeže, Pionýrská organizace, Svaz požární ochrany ČSSR, Československý červený kříž, Československý svaz tělesné výchovy. Do třetí kategorie patřily ostatní společenské organizace Národní fronty a ty organizovaly nesoustavně branně výchovné akce. V těchto organizacích nebyly úkoly zájmové branné činnosti zakotveny v základních dokumentech organizace, takže branně výchovné akce byly rekreační a příležitostné. (Čapák, 1988)

Zájmové branné činnosti žáci mohli vykonávat nejen v rámci školních družin a pionýrských organizací, ale často i mimo ně, hlavně v oddílech přidružených ke Svazu pro spolupráci s armádou. Mezi dětmi byla účast na různých akcích pořádaných tímto svazem velmi oblíbená, protože často bylo náplní těchto akcí například modelářství, orientační běhy, střelba, potápění nebo motorismus. Kromě pionýrů a Svazu pro spolupráci s armádou existovaly na školách i další zájmové kroužky s různým zaměřením, například v okrese Praha – západ působilo na začátku 80. let při školách 52 branných kroužků, z toho jich 27 bylo zdravotnických, 7 kroužků bylo modelářských, 4 kroužky byly pro mladé požárníky, 4 kroužky pro obránce vlasti, 3 kroužky byly střelecké a další. (Šimek, 2021)

Branná agitace a propaganda na školách měla za cíl zviditelňovat branná témata prostřednictvím výzdoby v prostorách školy, jako jsou výzdoba chodeb nebo nástěnky ve třídách. Tyto aktivity souvisely s dalšími formami branné výchovy, které zahrnovaly implementaci branného zřetele do života školy a orientaci žáků k branným povoláním. Propagace zahrnovala také práci s branným tiskem, literaturou a využívání rozhlasu a televize při vzdělávání žáků. V rámci této propagace se v televizi vysílaly programy, které se týkali branných témat a v tisku vycházelo velké množství specializovaných časopisů, jako například Obrana lidu, Obrana vlasti, Československý voják, Atom a další. (Čapák, 1984) Patronátní družba školy s jednotkou ozbrojených sil měla za cíl poskytovat podporu při organizaci branných cvičení a zájmových branných aktivit, tato spolupráce měla zajistit vzájemnou pomoc a umožnit škole bližší kontakt s vojenskými jednotkami při cvičení nebo návštěvě kasáren, což mohlo poskytnout žákům lepší představu o životě v armádě a také sloužit jako jeden z motivačních faktorů pro ty žáky, kteří uvažovali o vojenském povolání. Nejčastější formou kontaktu mezi školami a patronátními jednotkami byly besedy pro žáky, patronátní spolupráce byly na školách velmi rozšířené, například v Praze – západ mělo

v roce 1983 uzavřeno patronátní dohodu 70 % škol s útvary Československé lidové armády, Lidových milicí, Veřejné bezpečnosti anebo Svazem pro spolupráci s armádou. (Šimek, 2021)

Poté co byl poražen Sovětský svaz, Spojené státy zvítězily a zanikla Varšavská smlouva, tak byl po politických změnách v roce 1989 předmět branná výchova vynechán ze školních osnov. Spousta občanů si pokládala otázku, zda by se stále nemělo teoreticky připravovat a prakticky cvičit na krizové situace. V dalších letech se zrušila Československá lidová armáda, základní vojenská služba a ve všech stupních škol postupně vymizela branná výchova. Následně došlo k profesionalizaci armády a změně druhů vojsk, vznikly Armáda České republiky a Armáda Slovenské republiky. (Kyselák, 2022)

4.2 Prostředky a formy branné výchovy na základních školách v současnosti

V roce 2003 nabyl účinnost Pokyn MŠMT č. j. 13 586/03-22 k začlenění tematiky ochrana člověka za mimořádných událostí do vzdělávacích programů. Do učebních dokumentů byla tato tematika zařazena v rozsahu minimálně 6 vyučovacích hodin ročně v každém ročníku. Jeho hlavním cílem bylo naučit žáky používat tísňové volání, připravit evakuační zavazadlo, zásady pro opuštění domu, činnosti integrovaného záchranného systému a poskytování první pomoci při zranění v případě mimořádných událostí. K této tematice MV – generální ředitelství HZC ČR vydalo metodickou příručku. (MŠMT, 2003)

V současné době pro podporu výuky branné výchovy existuje prezentační program, který se nazývá Příprava občanů k obraně státu neboli POKOS, s ním zástupci Ministerstva obrany průběžně a zdarma navštěvují vybrané základní školy po celé České republice. Mezi roky 2014 až 2020 příslušníci ozbrojených sil České republiky a Vojenské policie představili tento program na více než 250 základních školách, kde byl tento program určen hlavně žákům druhého stupně. Ukázky a prezentace nejsou náhradou školního vzdělávacího procesu, ale působí jako vhodné doplnění, které je pro žáky atraktivní. Hlavním cílem programu je uskutečnit interaktivní setkání žáků s vojáky a prostřednictvím vhodné formy jim přiblížit fakta a skutečnosti spojené s obranou státu, historií a tradicemi české armády a jejím zapojením do řešení krizových situací, jak vojenského, tak nevojenského charakteru. Prezentace a ukázky probíhají přímo ve školách a díky své jedinečnosti zvyšují emoční zážitek žáků. V rámci těchto akcí vojáci prezentují ozbrojené síly České republiky a Vojenskou policii, vysvětlují jejich poslání a prostřednictvím osobních zkušeností osvětlují

účast vojáků v zahraničních operacích a misích, stejně jako jejich nasazení při operacích na území České republiky. Žáci také mají možnost prohlédnout a vyzkoušet si vojenskou výzbroj a výstroj, poté jsou ukazovány zajímavé a praktické ukázky vojenských policistů, chemiků, zdravotníků, kynologů a dalších odborností. (Gerhát, 2018)

V rámci projektu Příprava občanů k obraně státu Ministerstvo obrany realizuje podpůrné aktivity na základních a středních školách. Žáci se při těchto aktivitách setkávají s vojáky, kteří jim přímo představují fungování naší armády, vysvětlují jim koncept branné povinnosti. Součástí těchto akcí bývají vědomostní soutěže, které dětem umožňují rozšířit znalosti o obraně státu. Každý měsíc jsou různé 3 soutěžní otázky, které se týkají Přípravy občanů k obraně státu a tři žáci, kteří odpoví správně na všechny soutěžní otázky tak jsou vylosováni a odměněni. (Mužátko, 2024)

Ministerstvo obrany vytvořilo dotační programy s cílem podpořit procesy přípravy občanů k obraně státu. Tyto programy zahrnovaly přípravu občanů k obraně státu a podporu branně-technických a sportovních aktivit obyvatelstva. Každý rok Ministerstvo obrany alokovalo finanční podporu ve výši přibližně 2,5 milionu korun na realizaci těchto projektů. (Gerhát, 2019)

Koncepce přípravy občanů k obraně státu vychází ze základního principu zajišťování obrany státu. Za přípravu a zajišťování obrany státu odpovídá vláda, společně s ústředními orgány státní správy a orgány územních samosprávných celků, v neposlední řadě i samotní občané. Koncepce zdůrazňuje klíčovou roli občana a důležitost aktivního, samostatného a zodpovědného přístupu k nabývání znalostí a k osvojení dovedností a způsobům chování při zajišťování obrany státu. Hlavním cílem koncepce je díky různým nástrojům a postupům navodit systém, který povede ke zlepšení současného stavu přípravy občanů k obraně státu. Tento proces je zaměřen na vzdělávání na základních i středních školách, s důrazem na zlepšení kvality přípravy současných i budoucích pedagogických pracovníků pro výuku této problematiky. (Gerhát, 2019)

Obsah zaměřující se na přípravu občanů k obraně státu je začleněn do vzdělávacích oblastí nazvaných „Člověk a jeho svět“ a „Člověk a společnost“. Materiál se skládá z očekávaných výstupů, doporučených forem a metod výuky učiva a podkladu pro výuku 1. a 2. stupně základních škol. Jako cíl na prvním stupni mají žáci získat přehled o základních otázkách obrany státu a ozbrojených sil České republiky. Na druhém stupni potom jako cíl bylo rozšířit a prohloubit znalosti žáků v obraně státu, získat základní informace o bezpečnostním prostředí, o právech a povinnostech, které vyplývají ze členství České republiky

mezinárodních bezpečnostních a politicko-vojenských organizacích a v neposlední řadě seznamují žáky s povinnostmi občanů České republiky k obraně státu. Metody a formy výuky by měly být vybírány s ohledem na obsah konkrétního učiva v jednotlivých ročnících. Důležité je podporovat samostatnou práci žáků, jejich osobní zodpovědnost, samostatnost a schopnost spolupráce v týmech. K dosažení tohoto lze využít například samostatnou práci, skupinovou práci, přípravu referátů, prezentaci písemných, ústních a jiných prací a další metody podle uvážení. Jako další významná část teoretické výuky je používání pomůcek, které žákovi pomohou lépe pochopit učivo mezi ně patří nástěnné obrazy, odborná literatura, interaktivní učebnice a počítače, internet, pracovní listy, výuková videa a dokumentární ukázky či fotografie. (Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, 2013)

V roce 2022 v důsledku vypuknutí války na Ukrajině započala debata o vzdělávání civilistů a o obraně státu. Se znovuzavedením předmětu branné výchovy souhlasila velká část oslovených poslanců hnutí ANO. Poslanci z KDU-ČSL nebrání znovuzavedení branné výchovy, avšak musí jít o kvalitní a moderní systém. Pokud by byla branná výchova znovu přidána do rozvrhu, tak by musela být někde jiná hodina odebrána. Někteří poslanci by brannou výchovu spojili s tělesnou výchovou či občanskou naukou, a jiní navrhovali alternativu zavedení povinného branného kurzu pro žáky na základních školách. Pokud by byl předmět branná výchova vrácen, tak poslanci dodávají, že by měl být jinak pojmenovaný. A měl by žáky hlavně naučit, jak se chovat v krizových situacích, jak poskytnout první pomoc, jak správně zavolat záchranné složky a informovat je o situaci. (Němcová, 2022)

V současné době se s učebnicemi branné výchovy z 70. let 20. století nejvíce podobá učebnice *Jak se zachovat, když...* ta je vytvořena v souladu s rámcovým vzdělávacím programem základního vzdělání pro 2. stupeň základní školy a odpovídající ročníky víceletých gymnázií. K této učebnici je i multimediální interaktivní učebnice a pracovní sešit, který obsahuje spoustu různých úkolů ke zopakování učiva a zásady, jak se zachovat během mimořádných událostí. Učebnice je rozdělena na 12 kapitol: I. Mimořádné události a krizové situace, II. Ochrana obyvatelstva, III. První pomoc při poranění nebo jiném poškození těla, IV. Živelní pohromy v České republice, V. Živelní pohroma ve světě, VI. Epidemie a pandemie, VII. Ohrožení plynoucí z lidské činnosti, VIII. Další mimořádné události, IX. Doprava a bezpečnost, X. Pobyt ve volné přírodě, XI. Obrana státu a XII. Nemyslíme jen na sebe? (Plucková et al., 2015)

Obrázek 6 učebnice Jak se zachovat, když... (Vlastní, 2024)

Příprava občanů k obraně státu je rozdělena do několika témat: ochrana státu, bezpečnostní prostředí, bezpečnost jako záruka prosperity, zapojení České republiky do mezinárodních organizací a jeho význam pro bezpečnost státu, bezpečnostní systém České republiky, krizové stavy, ozbrojené síly a Armáda České republiky, humanitární mise a vojenské operace v zahraničí, právní aspekty válečných konfliktů, vojenská činná služba, záloha ozbrojených sil a branná povinnost. Na školách je plánována tak, aby se v rámci jednotlivých vzdělávacích oborů podporovalo občanské a právní uvědomění žáků, posilovalo jejich smysl pro občanskou i osobní zodpovědnost a motivovalo je k aktivnímu a kvalitnímu životu v demokratické společnosti. U žáků je formován pozitivní systém hodnot, který je založen na historických zkušenostech a ovlivňován jejich postoj k obraně státu a ochraně zdraví, životů, majetku a životního prostředí během vojenských krizových situacích. Vyučování je přizpůsobeno věku konkrétních skupin. Důležité znalosti, schopnosti, dovednosti, postoje a hodnoty pro osobní rozvoj jednotlivce v oblasti přípravy občanů k obraně státu, které jsou získány na základní škole jsou poté rozvíjeny během středoškolského vzdělávání. (Gerhát, 2019)

5 DISKUZE DOSAŽENÝCH VÝSLEDKŮ

Obsahová analýza branné výchovy na základních školách. Branná výchova se nejprve vyučovala na 2. stupni základní školy od 6. do 9. třídy v celkové době 68 hodin.

Tabulka 1 Počet vyučovacích hodin branné výchovy, na základních školách od roku 1973 do roku 1976. (Horvát et al., 1975)

Ročník	Branně politická tematika	Ochrana proti škodlivým látkám	Zdravotnický výcvik	Základy topografie	Celkem vyučovacích hodin
6.	3	4	6	4	17
7.	2	6	5	4	17
8.	2	6	7	2	17
9.	2	9	6	0	17

Poté co došlo ke změně povinné školní docházky na základních školách na dobu 8 let, tak se branná výchova poté vyučovala v 7. a 8. ročníku v celkové době 66 hodin.

Tabulka 2 Počet vyučovacích hodin branné výchovy, na základních školách od roku 1976 do roku 1989. (Horvát et al., 1975)

Tematický celek	Počet vyučovacích hodin		
	7. ročník	8. ročník	Celkem
Branně politická tematika	5	4	9
Ochrana proti škodlivým látkám	10	14	24
Zdravotnický výcvik	10	13	23
Základy topografie	8	2	10
Celkem	33	33	66

Po roce 1973 branná výchova na našem území prošla výraznou změnou z původních 68 vyučovacích hodin, které byly zpočátku na druhém stupni základní školy od 6. do 9. ročníku, se po změně povinné školní docházky a zkrácení základní školy na 8. ročníků mezi lety 1979 až 1989 stalo 66 vyučovacích hodin, a když následně v roce 1991 došlo ke zrušení zákona č. 73/1973 Sb., o branné výchově, tak se již branná výchova jako taková už na základní škole nevyskytovala.

Vývoj branné výchovy zahrnoval přizpůsobení obsahu, metod a cílů k aktuálním politickým a společenským potřebám. Pedagogická literatura se začala více soustředit na občanskou výchovu, lidská práva, přípravu na mimořádné události a nové způsoby motivace žáků ke spolupráci a zvýšení jejich zájmu o brannou výchovu. V současné době se samostatný předmět branná výchova již dávno nevyučuje, avšak některé jeho aspekty se objevují v několika vyučovacích předmětech. Například problematika obrany státu byla začleněna do osnov občanské výchovy, zeměpisu, dějepisu a výchovy ke zdraví.

Porovnání branné výchovy mezi lety 1973 až 1991 a současnou brannou výchovou odhaluje výrazné změny v obsahu, prostředcích, forem a cílů této oblasti. V období socialismu 1973 až 1991 byla branná výchova převážně zaměřena na vojenský výcvik, ideologickou výchovu a přípravu na obranu v případě vojenského konfliktu. Výuka byla formální a zaměřena na vojenské dovednosti a znalosti. V současnosti je branná výchova zahrnuta mnohem více do obecnějšího rámce vzdělávání k občanství a bezpečnosti. Obsahuje prvky první pomoci, krizové připravenosti a prevenci rizikového chování.

Tabulka 3 Komparace prostředků a forem branné výchovy na základních školách (Vlastní, 2024)

Prostředky a formy branné výchovy na základních školách	
v minulosti	v současnosti
vyučovací předmět branná výchova	prezentační program POKOS
branná cvičení, branné kurzy	branné kurzy
třídnické hodiny s brannou tematikou	ukázky výzbroje a techniky
orientace žáků k vojenským povoláním	prezentace, besedy a výstavy
oslavy výročí dle branného kalendáře	dokumentární snímky
budování síně revolučních a bojových tradic	odborná literatura
výlety, procházky a exkurze	dobové časopisy a fotografie
branné hry a zaměstnání v družinách	multimediální interaktivní učebnice a pracovní sešity
zájmová branná činnost	
branná agitace a propaganda	
branná výchova v pionýrské organizaci	
práce s branným tiskem, literaturou, televizním a rozhlasovým vysíláním	

Už nyní existují multimediální interaktivní učebnice a pracovní sešity, které pojednávají o tom, jak se zachovat při mimořádných událostech, s postupem času a vývojem novějších technologií a trendů je možné, že v následujících letech místo doposud používaných prostředků a forem branné výchovy na základních školách budou používány různé internetové vzdělávací programy, simulace či virtuální realita.

ZÁVĚR

Cílem bakalářské práce bylo prozkoumat brannou výchovu, její vývoj a její odraz v pedagogické literatuře po roce 1973. Teoretická část pojednávala zpočátku o historicko-právním vstupu do problematiky branné výchovy, poté o přípravě a vzdělávání v oblasti branné výchovy po roce 1973 a v neposlední řadě byl dílčí závěr. Praktická část zahrnovala podporu přípravy a vzdělávání v oblasti branné výchovy po roce 1973 na základních školách a diskuzi dosažených výsledků. Nejdříve byla provedena obsahová analýza pedagogické literatury a následně komparativní analýza prostředků a forem branné výchovy na základních školách v minulosti oproti současnosti.

Během období let 1973 až 2024 prošla branná výchova v České republice významnými změnami a vývojem, který odrážel politické, společenské a technologické změny v zemi. Díky branné výchově každý občan cítil vysokou odpovědnost za osud socialistické vlasti a vždy byl připraven postavit se na její obranu. Branná výchova však v minulosti nebyla pouze o vzdělávání, ale také o propagaci ideologie socialistického státu a zvýšení loajality vůči režimu. Výuka byla často provázena propagandistickými prvky, které měly za úkol zdůraznit důležitost ochrany vlasti. V minulých letech měla branná výchova formovat děti a mládež v duchu socialistických hodnot, děti byly učeny disciplíně, kolektivnosti a poslušnosti. Pedagogická literatura proto často obsahovala texty vychvalující armádu a komunistický režim. Vedle teoretických hodin byly často součástí vyučování i praktické aktivity, například exkurze do kasáren nebo vojenského tábora, nácvik první pomoci, nácvik chování při vyhlášení poplachu, nasazování masky atd.

V současné době se již branná výchova jako samostatný předmět ve školách nevyskytuje, avšak je integrována do širšího rámce výchovy k občanství a přípravy na život, v pedagogické literatuře se objevují texty, které mají za úkol zdůraznit důležitost praktických dovedností jako je první pomoc, požární ochrana a bezpečnostní procesy vedoucí k připravenosti na různé krizové situace.

Na závěr lze konstatovat, že branná výchova prošla v posledních padesáti letech významnou změnou, která se odráží i v pedagogické literatuře. Zatímco v minulosti byla branná výchova spojována hlavně s vojenským výcvikem a ideologií, tak dnes je chápána jako součást výchovy k občanství a přípravy na život v moderní společnosti.

Mezi přínosy této bakalářské práce patří hlubší pochopení této oblasti výchovy a vzdělávání. Cíl práce byl naplněn.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A INTERNETOVÝCH ZDROJŮ

BABÁK, Miloš, 1975. *Branná výchova v 1. - 5. ročníku ZDŠ*. 1. Krajský pedagogický ústav v Brně. ISBN 204-5590-65.

ČAPÁK, Ivo, 1986. *Inovace témat branná výchova na školách a zájmová branná činnost pro učitelské směry studia*. Univerzita J.E. Purkyně v Brně. ISBN 55-0278-85.

ČAPÁK, Ivo, 1988. *Zájmová branná činnost I*. Univerzita J.E. Purkyně v Brně. ISBN 55-046-88.

ČESKO. Pokyn MŠMT k začlenění tematiky ochrany člověka za mimořádných událostí do vzdělávacích programů. In: MŠMT. Praha: Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy, 2003. Dostupné zde: <http://www.msmt.cz/ministerstvo/pokyn-msmt-k-zacleneni-tematiky-ochrany-cloveka-za-mimoradnych-udalosti-do-vzdelavacich-programu-a-dodatek-k-ucebnim-dokumentum-pro-zakladni-skoly-stredni-skoly-specialni-skoly-a-vyssi-odborne-skoly-ochrana-cloveka-za-mimoradnych-udalosti-1> [cit. 2024-04-15].

ČESKOSLOVENSKO. Zákon č. 217/1991 Sb., Zákon o zrušení zákona č. 73/1973 Sb., o branné výchově, ve znění zákonného opatření předsednictva Federálního shromáždění č. 17/1976 Sb. In: Sbíрка zákonů. Praha: Vláda ČSR, ročník 1991, číslo 217, 1991. Dostupné také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-217/zneni-19910701#p1-1> [cit. 2024-04-15].

ČESKOSLOVENSKO. Zákon č. 67/1919 Sb., zákon o organizaci lidových kursů občanské výchovy. In: ASPI. Praha: Vláda ČSR, ročník 1919, číslo 67, 1919. Dostupné také z: <https://www.aspi.cz/products/lawText/1/968/0/2/zakon-c-67-1919-sb-o-organizaci-lidovych-kursu-obcanske-vychovy/zakon-c-67-1919-sb-o-organizaci-lidovych-kursu-obcanske-vychovy> [cit. 2024-04-15].

ČESKOSLOVENSKO. Zákon č. 73/1973 Sb., zákon o branné výchově. In: Sbíрка zákonů. Praha: Vláda ČSR, ročník 1973, číslo 73, 1973. Dostupné také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1973-73> [cit. 2024-04-15].

FENCL, Jaroslav, *Branná výchova v základní škole*. Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1988. ISBN 14-445-88.

FRIML, Jan, *Branná výchova pro studující učitelství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1986. ISBN 17-216-88.

GENEZE OCHRANY OBYVATELSTVA A BRANNÉ VÝCHOVY V ČESKOSLOVENSKU (1925 AŽ 1945), 2017. Online. *Sborník prací Pedagogické fakulty*

Masarykovy univerzity. Roč. 31, č. 1, s. 51–68. Dostupné z: file:///C:/Users/HP/Downloads/36377-Text%20%C4%8DI%C3%A1nku-58747-1-10-20230713%20(2).pdf. [cit. 2024-04-15].

GERHÁT, Ivan, 2019. *Koncepce přípravy občanů k obraně státu: 2019–2024*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky – Vojenský historický ústav Praha. ISBN 978-80-7278-775-3.

GERHÁT, Ivan, 2018. *Příprava občanů k obraně státu: příručka pro učitele základních a středních škol*. Praha: Ministerstvo obrany České republiky – Vojenský historický ústav Praha. ISBN 978-80-7278-728-9.

HORVÁT, Tibor; ČEKAL, Josef; FENCL, Jaroslav; MAYER, Jaromír; SKALICKÝ, Miloslav et al., 1974. *Branná výchova v 6. ročníku ZDŠ*. 2. Státní pedagogické nakladatelství Praha. ISBN 43-0-208.

HORVÁT, Tibor; ČEKAL, Josef; MAYER, Jaromír; SKALICKÝ, Miloslav; VICENÍK, Stanislav et al., 1974. *Branná výchova v 7. ročníku ZDŠ*. Státní pedagogické nakladatelství Praha. ISBN 53-0-222.

HORVÁT, Tibor; MAYER, Jaromír; SKALICKÝ, Miloslav; SKALICKÝ, Miloslav a VICENÍK, Karla, 1975. *Branná výchova v 8. ročníku ZDŠ*. 3. Státní pedagogické nakladatelství Praha. ISBN 53-0-178.

HORVÁT, Tibor; BRÁZDOVÁ, Zdenka; MAYER, Jaromír; RÍDL, Ladislav a VICENÍK, Stanislav, 1975. *Branná výchova v 9. ročníku ZDŠ*. 3. Státní pedagogické nakladatelství Praha. ISBN 53-0-211.

KELIŠ, Jaroslav, 1985. *Zdravotnická příprava obyvatelstva*. Ústav zdravotní výchovy v Praze.

KIRSCH, Libor, 2013. Příprava školní mládeže v České republice na mimořádné události. *Vojenské rozhledy*. Roč. 22, č. 2, s. 168–181. ISSN 1210-3292.

KYSELÁK, Jan a ROŽŇÁK, Petr. Branná výchova jako nástroj sociální kontroly. *Historická sociologie*. 2022, roč. 14, č. 1, s. 129-148. ISSN 1804-0616.

MEJSNAR, Karel, 1974. *Branná výchova pro 6. a 7. ročník základní devítileté školy*. Státní pedagogické nakladatelství Praha. ISBN 43-13-20.

MEJSNAR, Karel, 1975. *Branná výchova pro 8. a 9. ročník základní devítileté školy*. Státní pedagogické nakladatelství Praha. ISBN 53-13-21.

NĚMCOVÁ, Sára, 2022. *Návrat branné výchovy? Jen moderně a pod jiným názvem*. Online. Stisk online. Dostupné z: <https://stisk.online/a/iGiXB/navrat-branne-vychovy-jen-moderne-a-pod-jinym-nazvem>. [cit. 2024-04-24].

PLUCKOVÁ, Irena; VIČAR, Dušan; MILÉŘ, Tomáš; SLÁDEK, Petr; SVOBODA, Ivo et al., 2015. *Jak se zachovat, když...* 1. NOVÁ ŠKOLA. ISBN 978-80-7289-746-9.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, 2013. In: .

REITMAYER, Ladislav, 1979. *Vývoj branné výchovy na českých školách*. Státní pedagogické nakladatelství Praha. ISBN 17-261-78.

REITMAYER, Ladislav, 1982. *K aktuálním otázkám branné výchovy v ČSSR*. Univerzita Karlova Praha. ISBN 60-028-82.

ŠIMEK, Jan, 2021. *Škola a válka: branná výchova v české škole*. Praha: Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského. ISBN 978-80-86935-56-0.

VÝCHOVA A VZDĚLÁVÁNÍ OBYVATELSTVA, 2024. Online. Hasičský záchranný sbor České republiky. Dostupné z: <https://www.hzscr.cz/clanek/pomucky.aspx>. [cit. 2024-04-16].

SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK

Atd. a tak dále

ČČK Český červený kříž

ČSLA Československá lidová armáda

ČSSR Československá socialistická republika

ČR Česká republika

KSČ Komunistická strana Československa

KDU-ČSL Křesťanská a demokratická unie – Československá strana lidová

MŠMT Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy

POKOS Příprava občanů k obraně státu

PVC polyvinylchlorid

RVP ZV Rámcový vzdělávací program základního vzdělání

Tzv. takzvaný

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1 Slavnostní cvičení Junobrany (Národní filmový archiv, 1916).....	11
Obrázek 2 Den brannosti v Berouně v roce 1936 (VHÚ Praha, 1936).....	13
Obrázek 3 Branná výchova v základní škole rukověť pro ředitele a pedagogické pracovníky (Vlastní, 2024)	22
Obrázek 4 učebnice Branné výchovy (Vlastní, 2024)	27
Obrázek 5 další učebnice Branné výchovy (Vlastní, 2024).....	28
Obrázek 6 učebnice Jak se zachovat, když... (Vlastní, 2024).....	39

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1 Počet vyučovacích hodin branné výchovy, na základních školách od roku 1973 do roku 1976.	40
Tabulka 2 Počet vyučovacích hodin branné výchovy, na základních školách od roku 1976 do roku 1989.	40
Tabulka 3 Komparace prostředků a forem branné výchovy na základních školách.....	42